

GÖÇMENLERE YÖNELİK KİMLİK POLİTİKALARI: KURAMSAL BOYUTLARI VE SINIRLILIKLARI*

Derya ÇAKIR DEMİRHAN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, günümüzde kimlik kavramı ve kimlik politikaları çerçevesinde göçmenlere yönelik kimlik politikalarını belirleyen kuramsal yaklaşımları açıklamak ve bu yaklaşımların sınırlılıklarını belirlemektir. Kimlik kavramı ve kimlik politikaları farklı bakış açılarından tanımlanmakta ve farklı kapsamlarda değerlendirilmektedir. Kimlik kavramına yönelik farklı yaklaşımlar ve kimlik politikalarının nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. İkinci olarak kimlik politikalarının belirleyici unsurları tespit edilmiş, etnisite ve farklılık bağlamında kimlik politikaları açıklanmıştır. Son olarak, yeni bir kimlik yaratıcısı olarak göç ve göç ile ortaya çıkan toplumsal değişimlerin göçmenlere yönelik farklı kimlik politikalarına etkisi açıklanmıştır. Çalışmada göçmen kimliği ve göçmenlere yönelik kimlik politikalarını belirleyen kuramsal yaklaşımlar bağlamında kültürel melezleşme, kültürler-arasılık ve çokkültürcülük yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bu yaklaşımlar içerisinde özellikle göç ve kimlik literatüründe diğerlerine kıyasla daha fazla öne çıkan çok-kültürcülük yaklaşımı bağlamında göçmen kimliği ve kimlik politikalarına odaklanılmıştır. Çalışmada, literatürde var olan kuramsal yaklaşımlar araştırılmış ve bu yaklaşımların sınırlılıkları nedir sorunsalı üzerinden eleştirel okumaları ve değerlendirilmeleri yapılmıştır. Bu yaklaşımların göçmenlere yönelik politika üretme konusunda birtakım sınırlılıkları olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kimlik, Göç Politikaları, Kültürel Melezleşme, Kültürler-arasılık, Çokkültürcülük

IDENTITY POLICIES FOR IMMIGRANTS: THEORETICAL ASPECTS AND LIMITATIONS

Abstract

This study aims at researching the theoretical perspectives on immigration policies which is a part of current identity politics and tries to question the limitations of these perspectives. Firstly, the study tries to clarify the conceptual meaning of identity and identity politics and handles the question of how these different definitions built up different policies. Secondly, the study handles the issue of ethnicity and difference as significant parts of identity politics. Lastly, the study tries to evaluate the fact of immigration in respect of identity discussions and tries to present how social changes resulting from immigration are handled by various political perspectives. In this respect, this study focuses on the relationship between the immigration and the identity policies in culturally diverse societies. The study gives coverage to cultural hybridity, inter-culturalism, and multiculturalism as the approaches evaluated in the context of immigration and identity and dwells on the question of how these approaches consider immigration. Much emphasis is placed on multiculturalism as a popular discussion. This study researches on the theoretical perspectives on immigration and identity politics from a critical perspective and reaches the conclusion that these theoretical perspectives have limitations on developing policies for immigrants.

Keywords: Identity, Immigration Policies, Cultural Hybridity, Inter-culturalism, Multiculturalism

* Bu çalışma yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2014 yılında tamamladığı "Will Kymlicka'nın Çokkültürcülük Yaklaşımı: Eleştirel Bir Okuma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Öğretim Görevlisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, deryacakirdemirhan@gmail.com

Başvuru Tarihi (Received): 04.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Bireylerin ya da toplulukların daha iyi bir yaşam için yer değiştirmelerine işaret eden göç bugün için aynı zamanda kimlik inşa sürecinin önemli bir parçası durumundadır. Göç, insanlık tarihinin en eski olgularından birisi olmasına rağmen bugünün toplumları göç gerçekliğinden daha fazla etkilenmektedir. Bu durumun nedenini günümüzde kimlik kavramının farklılık kategorisine yaptığı vurguya bağlamak mümkündür. Son birkaç on yıl içerisinde akademik dünya kimlik kavramına ve bu kavramla bağlantılı olarak akla gelen etnisite, topluluksal farklılık, bireysel tercih, ayrımcılık, kadın hakları, aykırılık (queer), ötekilik, ırksal dezavantajlılık gibi konulara odaklanmaktadır. Göç bu konular içerisinde hem farklılık hem de dezavantajlılık noktalarında kimliği oluşturan unsurlardan biridir. Günümüzde hayatta kalabilmek ya da daha iyi yaşamlara kavuşmak adına yapılan göçler, göç edilen toplumlarda kimlik kategorisinin, etnisite ve farklılık unsurlarının tamamını ilgilendiren sorunlara dönüşmektedir. Bu durumda göç ve göçmenlik, kimlik tartışmalarının ve kimlik politikalarının kaçınılmaz uğrağı durumuna gelmektedir.

Göç sonucu ortaya çıkan toplumsal değişim ve göçmen kimliğinin kimlik tartışmaları ve politikaları içerisindeki yerini daha iyi açıklayabilmek için kimlik ve kimlik politikası kavramları üzerinde durma gerekliliğı ortaya çıkmıştır. Kimlik ve kimlik politikası kavramları incelendiğinde tek bir kimlik tanımı olmadığı, birbirinden farklılaşan, birbirine zıt düşen kimlik anlayışlarının söz konusu olduğu görülmektedir. Etnisite/etnik çatışma ve kimlik, farklılık ve kimlik, göç ve kimlik konuları, kimlik ve kimlik politikalarını oluşturan temel konulardır. Kimlik ve kimlik politikalarının kaynakları olarak kolonyalizm, uluslaşma ve siyasal aktivizm gibi süreçler ve toplumsal cinsiyet, toplumsal dezavantajlılık ve ötekilik gibi kavramların etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca, günümüzde özellikle göçün, kimlik ve kimlik politikalarının önemli bir unsuru olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Artan kitlesel göçlerle birlikte göç ve göçmenler bağlamında kimlik ve kimlik politikalarının ve bu politikaları açıklamaya çalışan yaklaşımların özgün bir yer kazandığı söylenebilir. Bu yaklaşımlar arasında çokkültürcülüğe diğer yaklaşımlara göre daha yaygın olarak başvurulduğu gözlemlenmektedir. Bir politika olarak çokkültürcülük düşünüldüğünde ise Will Kymlicka'nın (1995) çerçevesini çizdiği çokkültürcülük yaklaşımını detaylıca ele almak bir gereklilik haline gelmektedir. Alanyazında göç ve göçmen kimliği ve kimlik politikaları çerçevesinde geliştirilen yaklaşımlar bağlamında ileri sürülen; göçmenlere yönelik politikalar düşünüldüğünde asimilasyon ve entegrasyon politikalarının ötesinde yeni bir takım yaklaşımların öne sürüldüğü görülmektedir. Bu noktada eleştirel bir okuma, göçmen kimliğini ve göçmenlere yönelik kimlik politikalarını şekillendirmeye çalışan yeni kuramsal yaklaşımların iç tutarlılıkları bakımından sorunlu bazı noktalarına dikkat çekmesi ve bu yaklaşımların sınırlılıkları bağlamında yeniden değerlendirmesi bakımından anlamlıdır.

1. Kavramsal Çerçeve: Kimlik ve Kimlik Politikası

Kimlik politikası karşılaştırmalı siyaset kapsamında milliyetçilik ve etnik çatışma, uluslararası ilişkilerde devlet kimliği, siyaset kuramında kimlik, cinsiyet, ulus, etnisite, kültür, liberalizm ve alternatifleri bağlamında tartışılmaktadır (Fearon, 1999). Kimlik politikaları bağlamında tartışılan konuların kapsam genişliği, kimlik kavramının nasıl tanımlandığı ile yakından ilgilidir.

Philip Gealon'a (1983) göre kimlik "*identity*" sözcüğünden ne anladığımız artık büyük ölçüde değişmiştir. Ona göre, sözlükte kimliğin tanımına bakıldığında artık geçerli olmayan daha eski bir dünyanın tanımı ile karşılaşılmaktadır. Artık kimlik dediğimiz şey çok daha karmaşıktır ve çok yakın bir zamanda inşa edilmiştir (Fearon, 1999). James D. Fearon bugün kimlik kavramının toplumsal ve kişisel kategori olmak üzere iki temel referans kaynağı olduğunu iddia etmiştir. Toplumsal kategoride kimlik, kendilerine belirli karakteristik özellikler atfedilen, belirli şekillerde yaftalanan ve bir gruba mensup olma/üyelik çerçevesinde tanımlanır. Kişisel kategoride kimlik ise bir kişinin sahip olduğu bazı özellikler bağlamında tanımlanan, kişinin o özelliklere sahip olmak bakımından övünç duyduğu, toplumsal sonuçları olan ve değişebilir olmayan şekilde tanımlanır (Fearon, 1999).

Kimlik kavramını tanımlamanın bir başka ve günümüzde çok yaygın bir yolu tercihler bağlamında kimliği ele almaktır. Bazı düşünürler, içerisine doğduğumuz kimlikler ve tercih konusu olan kimlikler ayrımı yaparlar. Bu bağlamda Bhikhu Parekh, kimliklerin kaynağı olabilecek farklılıkları üç temel kategori olarak ele almıştır. Bu kategoriler içerisinde ilk kategori, günümüz toplum düzeni ile sorunu olmayan, bu toplum düzeni içerisinde toplumun genelinden farklı olan yaşam biçimlerini özgürce pratik etmek ve sürdürmek isteyen gey ve lezbiyenleri kapsar. Bu grup bir alternatif kültür üreticisi değil, mevcut toplumsal ve kültürel düzende çoğulluk unsuru durumundadır. Parekh bu ilk kategoride bahsettiği grubu alt kültürel çeşitlilik unsuru olarak değerlendirmiştir. Parekh, ikinci kategoriye feministler ve çevreciler gibi toplumun mevcut değerler sistemine ve işleyişine radikal bir şekilde eleştirel yaklaşıtlarını ve toplumu yeniden inşa etmek çabası içerisinde olduklarını savunduğu unsurları yerleştirmiştir. Feministler, toplumdaki ataerkil önyargılarla çevreciler ise toplumun insan merkeziliği ile savaşırken, Parekh'e göre, toplumdaki ana-akım değerler ile çelişmekte ancak kültürel gruplar gibi kendi değerleriyle yaşamak türünden bir istekleri de bulunmamaktadır. Feministler ve çevreciler toplumu kendi entelektüel perspektiflerinden yeniden inşa etmeyi amaçlarlar. Parekh bu kategoriyi bu nedenle alt-kültürel çeşitlilik unsuru olarak değil, perspektifsel çeşitlilik unsuru olarak değerlendirmiştir. Parekh üçüncü kategoride kendi inançlarına ve yaşam şekillerine uygun bir şekilde yaşamak isteyen göçmenler, dinsel gruplar ve yerli halklardan bahsetmiştir. Bu kategori toplumsal çeşitlilik unsurlarının yer aldığı kategoridir (Parekh, 2006). Parekh'in farklılıkları üç temel kategoriye ayırma çabası temelde toplumsal çeşitliliğe ya da günümüz için kimlik meselesine yönelik iki farklı politikadan bahsetmesine neden olmuştur. Birinci ve ikinci kategorilerde bahsettiği çeşitlilik unsurlarını, alt-kültürel ve perspektifsel çeşitlilik unsurları oldukları için çoğulculuk bağlamında, üçüncü kategoride bahsettiği toplumsal çeşitlilik unsurlarını ise çokkültürcülük bağlamında ele almak gerekliliğini vurgulamıştır. Bu noktada çoğulcu ve çokkültürcü politikaların gündeme gelmelerinin kimliğin nasıl tanımlandığı ile yakın ilgisi öne çıkmaktadır. Parekh sadece üçüncü kategoriyi, yani içine doğmuş olduğumuz kimlikleri, çokkültürcülük bağlamında değerlendirmiş ve tercihlerimiz sonucu edindiğimiz kimliklerimizi çoğulculuk bağlamında değerlendirerek çokkültürcü politikanın dışında bırakmıştır. Iris Marion Young (1990) ise Bhikhu Parekh'in aksine tercihlerimiz ve yönelimlerimiz sonucu edindiğimiz kimliklerimizi kültürel farklılık ve çokkültürcü politika kapsamında ele almıştır.

Fearon (1999) kimlik kavramını farklı düşünürlerin perspektiflerinden yola çıkarak, bireylerin ve toplulukların diğer birey ve topluluklardan sosyal ilişkileri bağlamında nasıl ayrıldığı (Jenkins, 1996), kişinin kendisini nasıl tanımladığı (Wendt, 1992), ben ve ötekinin karşılıklı olarak birbirlerini inşa etme süreçleri (Katzenstein, 1996), siyasi aktörlerin kendilerini nasıl temsil ettikleri (Kowert & Legro, 1996), içselleştirilmiş rol ve davranışlar bütünü (Berger & Luckmann, 1966), düşünme ve var olma süreci (Hall, 1989) olarak aktarmıştır.

Kimlik kavramı gibi kimlik politikası kavramı ile ilgili de çoğu zaman birbirleriyle çelişen ve birbirlerinden oldukça farklı temellerde ortaya atılan yaklaşımlardan bahsetmek mümkündür. Ancak bugün için, üzerinden kimlik politikaları yürütülen üç temel kategoriden bahsetmek kimlik politikalarına yönelik tartışmaları sınıflandırmak açısından anlamlı olacaktır.

2. Kimlik ve Kimlik Politikalarını Oluşturan Kategoriler

Bu bölümde kimlik ve kimlik politikalarını oluşturan ana kategoriler olarak etnik çatışma ve kimlik, farklılık ve kimlik konularına yer verilmektedir. Çalışmanın odağında olan göç ve kimlik kategorisi bu bölümde sözü edilen yaklaşımlardan ayrı bir başlık olarak ele alınmaktadır.

2.1. Etnisite, Etnik Çatışmalar ve Kimlik

Etnisite ve etnik çatışma kavramları kimlik tartışmalarının çok temel bir ögesi olma niteliğini teşkil etmektedir. Etnisite ve kimlik bağlamında, etnisitenin var olup olmadığı, etnisite temelli kültürel hakların tanımlanıp tanımlanamayacağı ve etnik çatışmaların kaynaklarının neler olduğu ve bu kaynakların günümüzde kimlik algısını nasıl şekillendirdikleri, konu bağlamında öne çıkan sorulardır.

J. Nederveen Pieterse (2004b) etnisiteyi sömürgeci dönem ve onun önyargılarını hatırlatan ve hiçbir şekilde doğal olmayan bir durum olarak nitelendirmiştir. Pieterse, hesap verebilir ve şeffaf siyaset ortamındaki anlaşmazlıklara siyasi çatışma, aksi durumda ortaya çıkan anlaşmazlık durumlarına ise etnik çatışma adı verildiğini öne sürmüştür. Pieterse bu iddiasını Ruanda'daki çatışma ile örneklemeye çalışmıştır. Ruanda'daki çatışma ortamının temelde devletin destekleyici olarak rol aldığı siyasi bir çatışma olduğunu, ancak medya tarafından etnik bir çatışmaymış gibi gösterildiğini savunmuştur. Hutular ülke ekonomisinde egemen olmuş ve Tutsileri bu alanın dışına itmişlerdir. Düşünür söz konusu çatışmanın aslında Hutuların ve Tutsilerin ötesinde gerçekleşen bu ekonomik durumun sonucu olarak değerlendirmiştir. Bu noktada çatışmanın siyasi ve ekonomik boyutu göz ardı edilerek etnikmiş gibi gösterilmesini gerçek dışı olarak değerlendirmiştir (Pieterse, 2004b). Pieterse etnisite konusundaki bir diğer tespiti etnisitenin göreceliliği konusundadır. Çoğunluk ve azınlık siyaseti kavramları bu göreceliliği açıklamaktadır. Pieterse'e (2004b) göre siyaset çoğunluğun siyaseti iken, etnik olan azınlığın siyasetidir. Çoğunluğun politikası siyaset, azınlığın ise etnik olarak adlandırılmaktadır.

Pieterse ile örtüşen bir etnisite yaklaşımını Chandran Kukathas'ın düşüncesinde gözlemlemek mümkündür. Düşünürü göre kültürel haklar ve kültürel gruplar doğal değildir ve tıpkı uluslar gibi toplumsal inşa sürecinin sonucudurlar. Kültürel grupların bir başka özelliği ise sürekli değişen ve statik olmayan yapılardır. Kukathas'ın (1995) düşüncesinde birey ve kültürel grup çelişkisi bağlamında öncelikli olan birey haklarıdır, çünkü düşünürü göre kültürel hakları, grup haklarını korumanın yolu birey hakkını korumaktan geçmektedir. Dolayısıyla Kukathas için etnisite ya da topluluklar göreceli, doğal referansı olmayan ve birey hakları temelinde ele alınması gereken olgulardır.

Bu noktalardan hareketle eğer etnik gruplar tıpkı uluslar gibi hayali cemaatler (Anderson, 1983/2015) ise bu durumda etnik çatışmaların temelleri neye dayanmaktadır sorusu anlam kazanmaktadır. Bugün dünyadaki etnik çatışmaları kolonyalizm, post-kolonyal kimlik oluşturma süreci ve uluslaşma süreçleri ile açıklamak mümkündür. Kolonyal sistemler böl yönet stratejileri ile bugünün etnik çatışmalarının temellerini atmışlardır. Elbette etnik grupları yoktan var etmemişlerdir ancak özellikle dini ve mezhepsel sınırları belirginleştirerek etnik çatışmaya zemin hazırlamışlardır. Kolonyal yönetimler özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da azınlıkta olan belirli grupları daha kolay modernleştikleri sembolik söylemi altında ayrıcalıklı konuma getirmişlerdir. Bu müdahale çoğunluğun ekonomik ve siyasi anlamda dezavantajlı olması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Mahmood, 2012). Ulus oluşturma süreçlerinde ise çoğunluk, azınlıkta olan grubu (haklı ya da haksız olarak) dış güçlerle işbirliği halinde görmüştür (Binder, 1999).

Benzer bir şekilde Horowitz (1985) de kolonyal politikaların etnik kimlik algısını güçlendirdiğini, ileri ve geri kalmış olarak temelde iki grup ortaya çıkardığını ve "etnik iş bölümü" yani belirli etnik grupların belirli işleri yaptığı dolayısıyla etnik gruplar arası rekabetin ekonomik temellerinin olduğunu savunmuştur.

Etnisite kavramının bugünün kimlik algısında önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Günümüzde temel savaş ve çatışma gerekçelerinin öne çıkanlarından birisini oluşturduğu da açıktır. Diğer taraftan etnisite, tıpkı ulus kavramı gibi toplumsal olarak inşa edilmiş, doğal referansı olmayan bir kavramdır. Bugün için etnisite kaynaklı ve etnisite merkezli bir kimlik algısının varlığı ve bu kimlik algısının büyük ölçüde kolonyal dönemde inşa edilmiş olduğu

tespitinde bulunmak mümkündür. Bu tespitin ötesinde etnik çatışmalar günümüzde kitlesel göçlerin nedenlerinden birisi durumundadır. Bu nedenle etnisite, göç ve kimlik kavramlarının birbirlerini açıklamak konusundaki vazgeçilemezlikleri anlamlı hale gelmektedir.

2.2. Farklılık ve Kimlik: Dışarıda Kalanların Siyaseti

Kimlik politikası ya da daha temelde kimliğin temel bir referansı toplumsal dezavantajlılık konusuna yöneliktir. Bu bağlamda kadın hakları, toplumsal cinsiyet, LGBT ve ırksal dezavantajlılık başlıklarından oluşan bir kategori öne çıkmaktadır. Bu kategoride daha çok post-yapısalcı yaklaşımın kimliği nasıl ele aldığı ile karşılaşmak mümkündür. Bu noktada kimlik siyasetini yeni bir aktivizm türü olarak tanımlayan görüş ile kimlik siyasetine radikal bir şekilde eleştirel yaklaşan görüşe yer verilecektir.

Kimlik siyasetini yeni bir aktivizm türü olarak ele alan görüş kapsamında, Kenneth J. Gergen'e (1999) göre, kimlik tamamen sosyal inşa sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bağlantılı olarak kimlik politikası ise siyasi aktivizmin ta kendisidir. Kimlik ana akım siyasetin dışında kalanların siyasal aktivizmidir. Bu açıdan bakıldığında post-yapısalcı kimlik siyasetinin bir ayağı kimlik siyasetini toplumun ötekilerinin, dışarıda kalanlarının siyaseti olarak görürken diğer ayağı kimlik kavramının bizzat kendisini sorgulamaktadır. Judith Butler durumu örneklendirebilecek düşünürlerden biridir. Judith Butler'a (1993) göre kimlik özneyi hapseder, bu anlamda kadın kimliği ve tüm kimlikler yapı-bozuma uğrayacaktır. Butler'ın bu yaklaşımı yine Butler'a göre, kadını yok saymak değil onu tek bir şekilde tanımlamamak şeklinde bir yaklaşımdır. Ona göre bireyleri konumlandıran her şey bir yapıntı ve sosyal inşa sürecinin sonucudur. Cinsiyet eğer bizi bir yere konumlandırıyorsa onu da bir yapıntı ya da sosyal inşa sonucu olarak görebileceğimizden bahseder. Dolayısıyla Butler, sadece toplumsal cinsiyetin değil cinsiyetin de toplumsal inşa sürecinin bir ürünü olduğunu savunmuştur. Tüm kimlikler gibi yapı bozuma uğramaları gerekliliğini savunmuştur.

Judith Butler siyasi ve dilsel temsil alanlarının özneli oluşturup biçimlendiren kriterleri belirlediği ve siyasi temsilin sadece özne olarak tannabilene bahsedildiğini iddia etmiştir. Bu durumda özne olmayan dışarıda kalan, tiksiniç ya da acayip, aykırı (queer) olandır. Bu noktada dışarıda kalmak toplumsal ya da hukuki kategorilere uymamak anlamındadır. Butler'a göre çözüm kolektif olarak hareket edebilmedir. Yine çözüm, kategorilere karşı post yapısalcı bir duruş sergilemek ve doğallaştırılanları yıkmaya çalışmaktadır (Butler, 1993). Butler'a göre post yapısalcılık politikanın sonu anlamına gelmez. Politika ve politik hareketler kadın, cinsiyet ve şiddet konularını artık dışlayamaz. Ona göre post yapısalcılıkla doğallaştırılan kavramlar ve kimlikler geri çevrilmeye çalışılmaktadır (Butler, 1993).

Jacques Ranciere de benzer bir yaklaşımla siyasal olanı ele almış ve kimlik bağlamındaki tanımlamalara karşı çıkmıştır. Öncelikle Ranciere siyaseti uzlaşma olarak değil dışarıda kalanların alanında *disensus* (uzlaşmama) olarak ele almıştır. Bugün hâkim olan bir öteki nefreti vardır ve kimlik başka adı olmayanlar için geçerli bir durumdur. Daha açık bir ifadesini Ranciere, (1992/2007) göçmenler üzerinden şu şekilde açıklamıştır.

Nesnel olarak bugün göçmenlerin sayısı otuz yıl öncesine göre pek fazla değil. Öznel olarak ise çok daha fazla. Bunun nedeni şu ki o gün göçmenlerin bir başka adı siyasal bir adı vardı: onlar proleterdi. O günden beri, siyasal özneleşmeden ileri gelen bu adı kaybettiler; artık yalnızca “nesnel” yani kimliksel bir ada sahipler. Başka adı olmayan öteki, artık sadece salt bir nefret ve ret nesnesi haline gelir. (s. 78)

Farklılık kapsamında kimlik politikaları kimliğin post-yapısalcı siyasetin öznesi olduğu ya da tam tersine kimliğin tıpkı Butler ve Ranciere'in iddia ettiği gibi başka adı olmayanların adı olduğu ya da yapı-bozuma uğraması gerek bir toplumsal belirlenmişlik çerçevesi olduğu yönündedir. Bu

bağlamda kimlik tartışmaları bu iki farklı ve birbiri ile çelişen görüşler üzerinden ilerlemektedir. Ancak ortak nokta tıpkı kadınlar gibi göçmenlerin de 'dışarıda kalan' olduğu yönündedir.

3. Göç ve Kimlik Bağlamında Kimlik Politikaları

Göçmenlere yönelik kimlik politikası yaklaşımları genellikle asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürcülük şeklinde açıklanma eğiliminde olmuşlardır. Ancak bugün için bu yaklaşımların asimilasyon ve entegrasyonun ötesinde çeşitlendiğini iddia etmek mümkündür. Günümüzde kimlik algısının yeni birtakım sorunsallar çerçevesinde geliştiği açıktır. Göç sonucunda farklılıkların karşılaşması ile ortaya çıkan kimlikler melez kimlikler midir yoksa radikalleşmiş paralel kimlikler midir sorusuna verilen yanıt, göç bağlamında kimlik politikalarının belirleyici unsuru olma niteliğini taşımaktadır. Bu noktada göç ve kimlik bağlamında kimlik politikası yaklaşımı olarak kültürel melezleşme, kültürler-arasılık ve çokkültürcülük tartışmaları ile karşılaşılmaktadır.

Göç, gerek kitlesel gerek bireysel olarak düşünüldüğünde farklılıkların karşılaşmaları sonucunda değişimleri, melezleşmeleri, radikalleşmeleri, asimile olmaları ya da entegre olmaları gibi kimlik oluşumunun temelini oluşturan birçok olasılığı içerisinde barındırmaktadır. Bu olasılıklardan birisi kültürel melezleşme tartışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel melezleşme genellikle iki farklılığın birleşip değiştiği, birbirlerini dönüştürdüğü üçüncü bir alan olarak tanımlanmıştır (Easthope, 1998; Papastergiadis, 2000). Bu noktada üçüncü alan, birleşeni olan birinci ve ikinci alandan oluşmuş olup onlardan tamamıyla farklı yeni bir alana işaret etmektedir. Melezliği daha post yapısalcı bir perspektiften ele alan Homi K. Bhabha (1994) iki farklılığın karşılaşp birbirini değiştirdiği tespitinin üzerine ortaya çıkan üçüncü alanın değişime açık ve sürekli değişen özelliğine vurgu yapmış ve melezliği bir süreç; melezleşme olarak ele almıştır.

Bugün için göç, kültürel değişim açısından geri dönüşü olmayan bir süreçtir. Chambers'e (1994) göre, bugüne kadar birinci dünya ve üçüncü dünya ikili zıtlığına dayanan düalizm çökmüştür ve artık çağdaş metropollerde kültürel homojenlik değil heterojenlik hâkimdir. Dilde, sanatta ve toplumsal yaşamda belirleyici olan yalnızca batı kültürü değildir, bugün için karşı-kültürel bir kozmopolitizm söz konusudur. Bu noktada Iain Chambers yerellik ve yerlilik söylemlerini emperyalizmin bir aracı olarak değerlendirmiştir. Bu söylemler üzerinden yaşanan çatışmaları İrlanda, Filistin, vd. ile örneklendirmiş ve tüm bu radikal dinsel ya da siyasi bölünmeleri emperyalizmin empoze ettiğini savunmuştur (Chambers, 1994).

Kültürel melezleşmeyi kaçınılmaz bir süreç olarak değerlendiren başka bir düşünür Jan Nederveen Pieterse'dir. Kültürel melezleşme sürecini küreselleşme-göç bağlamında değerlendirmiş ve kavrama olumlu bir anlam atfetmiştir. Pieterse (2004a), küreselleşmenin kültürel karşımla sonuçlanacak olan kaçınılmaz bir melezleşme süreci olduğunu savunmuştur. Bu tartışmalar bağlamında kültürel melezleşme kavramı kültürlerin, dolayısıyla kimliklerin kaçınılmaz değişimine vurgu yapmakta ve farklılığın kısmen ya da korunabilmesi iddiasında olan kültürler-arasılık ve çokkültürcülük politikalarının bir yönüyle karşısında konumlanmaktadır. Kültürel melezleşme temelli bir kimlik siyasetinin günümüz toplumları için politika üretmesinin önündeki en temel sorunsal kültürel melezleşmenin kültürler-arası güç ilişkisi ve hiyerarşiden bağımsız değerlendiremeyecek olma durumudur. Bu noktada kültürel melezleşme yaklaşımının sınırlılığı göç sonucu farklılıkları barındıran toplumlarda, melezleşme sürecinde daha baskın olana doğru değişimin gerçekleşmesi olasılığını göz ardı ediyor olması noktasındadır.

Göç ve kimlik bağlamında kimlik politikası olarak değerlendirilebilecek başka bir yaklaşım Charles Taylor'ın kültürler-arasılık ve çokkültürcülük ayrımıdır. Charles Taylor'a göre çokkültürcülük resmi tek bir kimlik olmadan birçok kültürün biraradalığıdır. Dolayısıyla çokkültürcü olmayan toplumlarda merkezde yer alan etno-tarihi kimlik çokkültürcü toplum için geçerli bir durum değildir. Bu noktada bir kültürel eşitlik söz konusudur ve hangi kültürün tarihsel olarak daha köklü olduğunun bir önemi yoktur (Taylor, 2012). Charles Taylor (2012) çokkültürcü

politikaların çözüm üretemeyeceğini düşündüğü toplumlar için ise kültürler-arasılık yaklaşımını öne sürmüştür. Kültürler-arasılık çokkültürcülüğün farklılıkların tanınması yönündeki önerisinin aksine toplumsal bütünleşmeyi (entegrasyon) bir çözüm olarak görür. Kültürler-arasılık yaklaşımında merkezde tarihi bir kimlik varlığı söz konusudur. Aynı toplumda yaşamakta olan diğer tüm kimlikler ise farklılık unsurudur. Taylor bu türden bir yapıyı yerleşik tarihi kültüre sahip olduğunu iddia ettiği Avrupa ve Ouebec bölgesi için önermiştir. Kanada'nın geri kalanı ve Amerika Birleşik Devletleri için göçmen uluslar olmaları gerekçesiyle çokkültürcülüğü önermiştir (Taylor, 2012).

Bu açıdan bakıldığında Taylor'ın çerçevesini çizdiği kültürler-arasılık politikasının en göze çarpan yanı kültürler arasında yapmış olduğu tarihi olan ve olmayan kültür ayrımıdır. Göçmen olmayan uluslara göç eden göçmenlerin tarihsel kimlikleri göç ettikleri ülkedeki tarihsel kimlik karşısında daha az değerlidir anlamını çıkarmaya imkân vermektedir. Diğer taraftan, aynı etno-tarihi kimliğe mensup iki göçmenden birisi Avrupa'ya diğeri ise Amerika'ya göç ettiğinde göçmen olarak kendilerine yönelik politikaların birisi için entegrasyon, diğeri için ise çokkültürcülük olması yine belirli bir tarihi kültürü öne çıkaran hiyerarşik bir yaklaşım izlenimi yaratmaktadır. Kültürlere yönelik bu türden hiyerarşik yaklaşımlar, farklı unsurları barındıran ve kültürel- çeşitli günümüz toplumlarında toplumsal adaleti sağlayıcı politika üretilmesinin önünde engel teşkil edebilecek niteliktedir.

Göçmenlere yönelik kimlik politikası tartışmalarının çok yaygın ve aynı zamanda çok karmaşık bir uğrağı çokkültürcülük politikasıdır. Çokkültürcülüğün tek ve herkesçe kabul edilen bir tanımı bulunmama ile birlikte çok yaygın bir şekilde farklılıkların asimile ve entegre olmadan kendi otonom yapılarını devam ettirebilmelerine imkân veren politikalar bütünü olduğu şeklindedir. Diğer taraftan, çokkültürcülüğe eleştirel yaklaşan bazı düşünürler çokkültürcülüğü kapitalizmin meşrulaştırıcı bir aracı ya da günümüzdeki yeni boyutu (Martin, 1998; Matustik, 1998; Zizek, 1997) olarak nitelendirmişlerdir.

Çokkültürcülük politikasının göç ile olan bağlantısı, göç sonucu farklı kültürlerin karşılaşması ve kimlik inşa sürecine olan etkisi bağlamındadır. Bu noktada çokkültürcülük üzerine fikir yürüten birçok düşünürden bahsetmek mümkündür ancak siyasal anlamda çokkültürcülüğün çerçevesini çizen popüler yaklaşım Will Kymlicka'nın yaklaşımı olmuştur. Kymlicka (1995) gruplara özgü vatandaşlık tanımı yapmıştır ve göçmenleri de bu gruplardan birisi olarak tanımlamıştır. Göçmenleri ekonomik ya da siyasal olabilecek nedenlerle başka bir toplumda yaşamak üzere ülkelerinden bireysel ya da gruplar olarak ayrılan kişiler olarak nitelendirmiştir (Kymlicka, 2004). Göçmenlere yönelik çokkültürcü politikasını geliştirirken vatandaşlığı belirleyici bir unsur olarak ortaya koymuştur. Ona göre bir ülkeye göç edenlerin tamamını göçmen olarak değerlendirmek çokkültürcülük politikalarında karmaşaya neden olan temel bir hatadır. Bir ülkeye göç eden gruplardan vatandaşlık hakkına sahip olanlar ki bu haklarını ülkeye yasal yollardan girmiş olmalarına borçludurlar, ya da başka bir ifadeyle belirli bir göç politikası sonucu gelmelerine borçludurlar, göçmen; bir ülkeye kaçak yollarla gelenler ve dolayısıyla vatandaşlık hakkına sahip olmayanlar ise metik'dir (Kymlicka, 2002/2004).

Göçmenlerin, Kymlicka'ya göre, sayılarının ulus nüfusu karşısındaki azlığı ve kendi toplumsal kültürlerini yaşatmak için gerekli biraradalıkları olmadığı için ulusal azınlıkların talep ettiği gibi ayrı bir ulus oluşturma talepleri yoktur. Göç ettikleri ülkedeki egemen kültüre entegre olmak konusunda da çoğunlukla gönüllüdürler. Gittikleri ülkelerde rejime muhalif olmaları nadir bir durumdur ve göçmenler genellikle ülkenin dilini öğrenmeye ya da çocuklarının öğrenmesine karşı çıkmamışlardır. Kymlicka (2002/2004) bu durumdan göçmenlerin entegrasyona direnmediğini ancak daha çokkültürcü bir entegrasyonu da tercih edeceklerini savunmuştur ve göçmenlerin bu eğilimini şu şekilde özetlemiştir:

Göçmenler beslenme, kıyafet, dinlence ve dinle ilgili kimi eski geleneklerini sürdürmekte ya da bu pratikleri korumak için dernekleşmekte özgür olmaları gerektiğinde ısrar ederler. Bunun vatanseverlik dışı ya da 'Amerikan karşıtı' olarak görülmemesi gerekir. Ayrıca toplumun kurumları, bu etnik kimlikleri daha fazla tanıyacak ve onlarla uzlaşacak biçimde değiştirilmelidir. Başka deyişle okullar ve diğer kamu kurumları bu göçmen grupların dini bayramları, kıyafet ve beslenme kısıtlamaları vb. ile uzlaşacak biçimde değişmelidir. (Kymlicka, 2002/2004, s. 492)

Kymlicka göçmenlerin bu ve benzeri taleplerinin geçmişte, özellikle 1960'lara kadar olan zaman dilimi içerisinde, devletler tarafından karşılanmamakla birlikte, bir tür vatana ihanet olarak da algılandığının altını çizmiştir. Etnik bir öğenin kamusal alanda var olması da bu türden bir tepki ile karşılaşma nedenidir ve bu tepki asimilasyoncun politikaların sonucu olarak ortaya çıkmış, asimilasyoncun bu politikalar ise göçmenlere yönelik bir adaletsizlik teşkil etmiştir (Kymlicka, 2002/2004).

Kymlicka göçmenlere bu konuda daha adaletli davranmanın bütünleşmeyi sürece yaymak, bütünleşme sürecinde göçmenlerin birtakım hizmetlerden anadillerinde yararlanmalarını sağlamak ve kültürel kimliklerinin parçası olan pratiklerine karşı hoşgörülü olmaktan geçtiğini savunmuştur. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için ise resmi kurum ve uygulamalar toplum içerisindeki herhangi bir grubu resmi tatil, okullarda okutulan ders içerikleri ya da kıyafet ile ilgili kurallar gibi konularda dezavantajlı duruma düşürmeyecek şekilde oluşturulmaları ve yeniden düzenlenmeleri gerekliliğine değinmiştir (Kymlicka, 2002/2004). Liberal bir devletin bu konuda üstüne düşenleri ise şu şekilde aktarmıştır:

(i) Yerel ve ulusal düzeyde çokkültürcülüğün yasal, anayasal ve parlamenter kabulü, (ii) Çokkültürcü okul müfredatlarının oluşturulması, (iii) Medyada etnik temsil, (iv) Kılıf kıyafet yönetmeliklerinden ya da Pazar günleri çalışmama uygulamasından muaf olmak, (v) Çifte vatandaşlık hakkına sahip olmak, (vi) Etnik grup örgütlerini kültürel aktiviteler konusunda ekonomik olarak desteklemek, (vii) Çift dilli eğitimin finanse edilmesi, (viii) Dezavantajlı göçmen gruplara yönelik pozitif ayrımcılık. (Kymlicka, 2007, s. 74-75)

Will Kymlicka göçmenlerle karıştırılmaması gereken ve çokkültürcülük değil, entegrasyon politikaları bağlamında düşünülmesi gereken gruplar olarak metiklerin ülkeye girişindeki yasadışılığa ya da ülkede kalma sürelerindeki yasadışılığa (süreyi aşmak gibi) vurgu yapmıştır. Kymlicka'ya (2002/2004) göre öyle ki:

Bu insanlar ülkeye geldiklerinde geleceğin yurttaşları ya da uzun vadeli yerleşimciler olarak dahi görülmezler. Hatta oturma izni almaları ya da yurttaş olmaları söz konusu olacaksa gelmelerine izin bile verilmez. Ancak resmi kurallara karşın az çok kalıcı oldukları ülkeye yerleşmişlerdir. Çoğu, prensipte ve bir ölçüde pratikte de, resmi makamlar tarafından saptandıklarında ya da bir suç işlediklerinde sınır dışı edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. (s. 49)

Metiklerin bir ülkede kalışı her ne kadar yasadışı ya da kısa süreli olarak görüle de gerçekte durum bu beklentiyi karşılamak zorunda değildir. Kymlicka tam da bu durumlar noktasında metiklerin sınırları içerisinde yaşadıkları devletten vatandaşlık elde etmek gibi birtakım beklentilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Ancak düşünürün ifade ettiğine göre devletlerin, özellikle de Kymlicka'nın çokkültürcülükle uzlaştırma çabası içerisinde olduğu liberal devletlerin, bu beklentiyi metiklerin yasadışılığını (özellikle misafir işçiler örneklerinde olduğu gibi) gerekçe göstererek, karşılamadıklarını ifade etmiştir. Kymlicka (2002/2004) bu durumu metik olarak değerlendirdiği Almanya'da yaşayan misafir işçi çocuklarının durumu ile açıklamaya çalışmıştır:

1980'lere kadar Alman hükümeti Türk çocuklarını Alman sınıflarının dışında tutuyor, Türk çocuklar için Türkiye'den gelen öğretmenlerin ders verdiği, çocukları Türkiye'deki hayata hazırlamaya yönelik bir müfredatın okutulduğu sınıflar açılıyordu. Buna çokkültürcülük deniyordu... Bu çocukların gerçekten buraya ait olmadıklarını, onların asıl yurtlarının Türkiye olduğunu söylemenin, onların yurttış değil yabancı olduklarını onaylamanın bir yolu oldu. (s. 499)

Kymlicka'ya göre Almanya'nın bu uygulaması kabul edilemez bir uygulamadır. Öyle ki sınır dışı edilmek yaşadıkları ülke dışında anavatanlarını hiç görmemiş olan yeni kuşaklar için ahlaki olarak kabul edilemez bir durumdur ve aynı zamanda marjinal bir ırkçı alt sınıf yaratmak tehlikesi taşımaktadır. Metikler, Kymlicka'nın düşünüşünde göçmen değildir, vatandaşlık hakları yoktur, ancak toplumun üyesidirler. Düşünüme göre metikler, vatandaşlık hakları olmasa da toplumun üyeleridirler.

Will Kymlicka'nın göçmenlere özgü olarak öne sürdüğü çok-etnikli haklar yine göçmenler için uygun gördüğü çokkültürcülük politikası ile örtüşmemektedir. Tasvir ettiği politika aslında esnek, sürece yayılan ve dayatılmayan bir entegrasyon politikasıdır. Göçmenler konusunda Kymlicka söylemini çokkültürcülük üzerine kurmuş olsa da göçmenlere tanınması gerektiğini iddia ettiği haklar entegrasyon politikaları ile ilgilidir. Kymlicka'nın çokkültürcülüğünde çokkültürcülükten tam olarak hakkını alan ulusal azınlıklardır. Her ne kadar söylemsel olarak göç konusunda çokkültürcü kimlik politikalarından bahsediliyor olursa da, Kymlicka'nın yaklaşımı da dahil olmak üzere göçmenler konusunda çerçevesi net bir şekilde çizilmiş bir çokkültürcülük politikası bulunmamaktadır.

4. Sonuç

Etnisite, farklılık ve göç günümüzde kimlik politikalarının temel unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada göç ve kimlik ilişkisinden önce, etnisite ve farklılık bağlamında kimlik ve kimlik politikaları üzerinde durulmuştur. Etnisitenin doğal bir ayrım olmadığı vurgulanmış, kolonyalizmin bu konudaki rolünü öne çıkaran yaklaşımlara yer verilmiştir. Özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da kolonyal yönetimlerin azınlık grubu sembolik ilerici iddiasıyla avantajlı ve çoğunluğu ise gerici söylem adı altında dezavantajlı duruma getirmiş olmalarının ve iş gücünün gruplara göre bölünmesinin kimlik bağlamındaki sonuçlarına yer verilmiştir. Farklılık ve kimlik bir diğer ifade ile toplumsal cinsiyet, ırk gibi kategoriler bağlamında kimlik algısının post-yapısalcı siyasal söylem tarafından nasıl ele alındığı da çalışmada kimlik ve kimlik politikalarını belirleyen kategorilerden birisi olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, kimlik siyaseti bir taraftan siyasi aktivizm olarak görülürken diğer taraftan bir baskı mekanizması ve adsızlık durumu olarak düşünürlerce ortaya konulmuştur.

Çalışmada, günümüzde kimlik ve kimlik politikaları tartışmalarına kaynaklık edecek temel kategorilerden sonuncusu olarak, göç ve kimlik bağlantısına odaklanılmıştır. Dünya üzerinde milyonlarca insan çeşitli nedenlerle yaşam alanlarını terk etmekte ve farklı kültürlerle karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmalar esnasında kimliklerin radikalleşmesi ya da birbirlerini etkileyerek melezleşmeleri mümkündür. Çalışmada yer verilen kültürel melezleşme yaklaşımı göç ve kimlik ilişkisini geri dönüşü olmayan kültürel değişim temelinde ele almıştır. Kültürler-arasılık ve çokkültürcülük yaklaşımları yine göçmen kimliği bağlamında değerlendirilmiş ve birtakım sınırlılıkları olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, göçmenler için önerilen kimlik politikalarına temel oluşturacak kuramsal yaklaşımlar olarak kültürel melezleşme, kültürler-arasılık ve çokkültürcülüğün göçmenlere çizmiş oldukları çerçevede bir tür toplumsal bütünleşme politikası ile karşılaşmaktadır. Bu durum her üç yaklaşımın da sınırlılığı olmakla birlikte başka birtakım sınırlılıklardan da bahsetmek mümkündür. Kültürel melezleşme yaklaşımı değişim ve etkileşim sürecini göç edilen ülkedeki güç ilişkisi dengesinden bağımsız değerlendirmesi bakımından sınırlıdır. Kültürler-arasılık

yaklaşımında tarihsel kimliğe bağlı olarak kültürler arasında bir hiyerarşi, eşitsizlik durumu söz konusudur. Bu çerçevede göç ettikleri toplumun etno-kimliği karşısında göçmenlerin toplumla entegrasyonu dışında alternatifi bulunmamaktadır. Çokkültürcülük yaklaşımı ise Kymlicka örneğinden hareket edilecek olunursa asimilasyon ve entegrasyonun ötesinde yeni birşeyler söylemekle birlikte, bu çokkültürcü yeniliği tüm göçmenler için geçerli görmemek noktasında kendi kültürel eşitlikçi kuramsal temelleri ile çatışmaktadır. Çokkültürcülük yaklaşımının göçmenlere çokkültürcü politikalardan ziyade katı olmayan türden bir entegrasyon politikasını ileri sürdüğü görülmektedir. Bu durumda göç bağlamında kimlik politikalarının mevcut kuramsal tartışmalar ışığında toplumsal bütünleşme politikasının derece bağlamında bir türü olarak karşımıza çıktıklarını ve kendi kuramsal temelleri ile uyumlu bir çözüm yaklaşımından uzak olduklarını iddia etmek mümkündür.

Kaynakça

- Anderson, B. (2015). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır, Çev). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1983).
- Berger, P.L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubleday & Company.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. New York: Routledge
- Binder, L. (1999). *Ethnic conflict and international politics in the middle east*. Gainesville: University of Florida Press.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter*. New York: Routledge.
- Chambers, I. (1994). *Migrancy, culture, identity*. New York: Routledge.
- Easthope, A. (1998). Homi Bhabha, Hybridity and Identity, or Derrida Versus Lacan. *Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, 4(1/2), 145-151.
- Fearon, J. D. (1999). *What is identity? (As we now use the word?)* California: Stanford University. Ocak, 15, 2016, <http://www.stanford.edu/~jfearon/papers/iden1v2.pdf> adresinden erişildi.
- Gergen, K. J. (1999). Social construction and the transformation of identity politics. F. Newman, & L. Holzman (Ed). *End of knowing: A new developmental way of learning*. New York: Routledge. 15, Ocak, 2019 https://www.swarthmore.edu/sites/default/files/assets/documents/kenneth-gergen/Social%20Construction_and_the_Transformation.pdf adresinden erişildi.
- Gleason, P. (1983). Identifying identity: A semantic history. *Journal of American History*, 6, 910–931.
- Hall, S. (1989). Ethnicity: Identity and difference. *Radical America*, 23, 9–20.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic groups in conflict*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Jenkins, R. (1996). *Social identity*. London: Routledge.
- Katzenstein, P. (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. New York: Columbia University Press.
- Kowert, P., & Legro, J. (1996). Norms, identity, and their limits. P. Katzenstein (Ed.). *The culture of national security* içinde (ss. 451–497). New York: Columbia University Press.
- Kukathas, C. (1995). Are there any cultural rights? W. Kymlicka (Ed.). *The rights of minority cultures* içinde (ss. 228- 256). New York: Oxford University Press.

- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, W. (2004). *Çağdaş siyaset felsefesine giriş*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2002).
- Mahmood, S. (2012). Religious freedom, the minority question, and geopolitics in the middle east. *Comparative Studies in Society and History*, 54(2), 418-446.
- Martin, B. (1998). Multiculturalism: Consumerist or transformational? C. Willett (Ed.) *Theorizing multiculturalism: A guide to the current debate* içinde (ss. 121-151). Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Matustik, J. B. (1998). Ludic, corporate and imperial multiculturalism: Imposters of democracy and cartographers of the new world order. C. Willett (Ed.). *Theorizing multiculturalism: A guide to the current debate* içinde (ss. 100- 119). Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Papastergiadis, N. (2000). *The turbulence of migration*. Cambridge: PolityPress.
- Parekh, B. (2006). *Rethinking multiculturalism: Cultural diversity and political theory*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pieterse, N. J. (2004a). *Globalization and culture*. New York: Lowman and Littlefield.
- Pieterse, N. J. (2004b). Ethnicities and multiculturalisms: Politics of boundaries. S. May, T. Modood, & J. Squires (Ed.) *Ethnicity, nationalism and minority rights* içinde (ss. 27- 49) Cambridge: Cambridge University Press.
- Ranciere, J. (2007). *Siyasalın kıyısında*. (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1992).
- Taylor, C. (2012). Interculturalism or multiculturalism? *Philosophy and Social Criticism*, 38 (4-5), 413- 423.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it. *International Organization*, 46, 391–426.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. New Jersey: Princeton University Press.
- Zizek, S. (1997). Multiculturalism or the cultural logic of global capitalism. *New Left Review*, I/225, 28-51.